

MUSTAQILLIK YILLARIDA QASHQADARYO VILOYATI SHAHARLARI INFRATUZILMASIDAGI O'ZGARISHLAR

Tursunov Anvar Saypullayevich,

Termiz davlat pedagogika instituti

Tarix va uni o'qitish metodikasi kafedrası o'qituvchisi,

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

e-mail: avar061484@gmail.com.

UDK: 325.111 (575.1) (091)

<https://orcid.org/0009-0009-3517-1305>

Annotatsiya: Mustaqillik yillarida O'zbekistonning janubiy hududlari hisoblangan Qashqadaryo viloyati shaharlari infratuzilmasining yuksalishi tufayli yirik madaniy hamda ilmiy markazlariga aylandi. Ushbu shaharlar infratuzilmasidagi o'zgarishlarni sanoat korxonalari misolida tahlil etishni asosiy maqsad qilib oldik. Maqolada mustaqillik yillarida Qashqadaryo viloyati shaharlari infratuzilmasidagi o'zgarishlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: infratuzilma, sanoat, Koson, G'uzor, Kitob, mikrofirma, fermer xo'jaliklari, bank, Qashqadaryo viloyati, urbanizatsiya.

Аннотация: В годы независимости города Кашкадарьинской области, считающиеся южными регионами Узбекистана, благодаря развитию инфраструктуры превратились в крупные культурные и научные центры. Наша основная цель – проанализировать изменения в инфраструктуре этих городов на примере промышленных предприятий. В статье говорится об изменениях в инфраструктуре городов Кашкадарьинской области за годы независимости.

Ключевые слова: инфраструктура, промышленность, Косон, Гузор, Китаб, микрофирма, фермерские хозяйства, банк, Кашкадарьинская область, урбанизация.

Abstract: In the years of independence, the cities of Kashkadarya region, considered the southern regions of Uzbekistan, have become large cultural and scientific centers due to the development of infrastructure. Our main goal is to analyze the changes in the infrastructure of these cities on the example of industrial enterprises. The article talks about

the changes in the infrastructure of the cities of Kashkadarya region during the years of independence.

Key words: infrastructure, industry, Koson, Guzor, Kitob, micro-firm, farms, bank, Kashkadarya region, urbanization.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Shaharlar infratuzilmasini keng tarmoqli yuksalishi uchun asos bu — sanoatni kompleks rivojlantirish, zamonaviy jahon andozalariga javob bermaydigan mahsulotlarni sifatli ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishdan iboratligi dolzarb masalaga aylandi. Sanoat korxonalaridan kelib tushadigan, foydadan olinayotgan daromadlar hisobidan shaharlarning infratuzilmasini taraqqiy ettirish uchun shaharlarni yangi sanoat ishlab chiqarish markaziga aylantirish orqali erishish mumkinligi asosiy davlat siyosatiga aylanib bordi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION).

Qashqadaryo viloyatidagi Muborak, Koson, G'uzor, Kitob, Shahrisabz shaharlari qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash hamda yoqilg'i resurslarini qazib olish bo'yicha O'zbekistonda muhim o'rin egallaydi. Viloyat shaharlari respublikada qazib olinadigan tabiiy gazning 88%, neftning 92%, kondensatning 99,6%, oltingugurtning 100% ni beradi. Sanoatning yetakchi tarmoqlari bo'lgan Qarshi, Koson yog'-ekstraksiya, Shahrisabz konserva zavodlari, Shahrisabz pillakashlik, Qarshi tikuvchilik fabrikalari, Qashqadaryo marmar aksiyadorlik jamiyati va boshqa 49 ta qo'shma korxona mustaqillik yillarida zamonaviy ishlab chiqarish texnologiya asosida o'zining iqtisodiy

salohiyatiga ega bo'ldi. Viloyat hududidagi dastlabki sanoat korxonasi – Shahrisabz paxta tozalash zavodi 1916 yilda qurilgan. Undan keyingi davrda viloyatda, asosan, paxta tozalash zavodlari, tikuvchilik fabrikalari qurilib, 1971 yilda Muborak gazni qayta ishlash zavodi ishga tushirildi[1].

Mustaqillikning dastlabki yillarida Qashqadaryo shaharlarining asosiy sanoat korxonalarida mahsulot ishlab chiqarish 1782 mln. so'mga oshib, 93 ta asosiy sanoat va 743 ta yordamchi sanoat korxonalari tashkil etildi. Eng muhimi Surxondaryo viloyatining qayd etilgan shaharlaridagi sanoat korxonalarida ishlovchi ishchilar soni 29961 kishini, asosiy sanoat korxonalarida ishlovchilarning soni 20201 kishini tashkil etdi[2].

2000-yil 1-aprel holatiga ko'ra, Qashqadaryo shaharlarida 12475 ta kichik va o'rta biznes korxonalari ro'yxatdan o'tgan. Shulardan 712 tasi o'rta korxonalar bo'lib, 1803 tasini kichik korxonalar va 9960 tasini mikrofirmalar, ularda ishlovchilar soni esa 87,1 ming kishini tashkil etadi[3]. 2000 yilda qayta ishlangan gaz 27324 mlrd. m³, oltingugurt ishlab chiqarish 217.5 ming tonna, barqarorlashtirilgan kondensat ishlab chiqarish 556 ming tonna, suyultirilgan gaz ishlab chiqarish 13.5 ming tonnani tashkil etdi[4]. Respublikada aholi jon boshiga 2600 so'mlik iste'mol mollari ishlab chiqarilgan. Jumladan, Qashqadaryo viloyati shaharlarida mazkur ko'rsatkich 1082 so'mni tashkil etgan[5].

2000-yilning 1 oktyabr holatiga ko'ra, Qashqadaryo shaharlarining sanoat korxonalarida 3 mlrd. 180 mln. so'mlik tayyor mahsulotlar omborxonalarda sotilmay qoldi. Agar 1999 yilgi holat bilan solishtirilsa bu ko'rsatkich 1999 yilga nisbatan 27 foizga ko'payganligini ko'rish mumkin. Jami sotilmay qolgan mahsulotning 1 mlrd. 915 mln. so'mligi yoki 60,2 foiz paxta sanoati korxonalari, 1 mlrd. 265 mln. so'mligi boshqa soha korxonalari hisobiga to'g'ri keldi. «Qarshi to'qimachi» qo'shma korxonasida 142,4 mln. so'mlik, Shahrisabz shahridagi «Shahrisabztekstil» hissadorlik jamiyatida 103,2 mln. so'mlik, Koson shahri

«Agrosanoat» kombinati hissadorlik jamiyatida 158,4 mln. so'mlik, «G'uzorneft» hissadorlik jamiyatida 70,8 mln. so'mlik mahsulot ishlab chiqarildi.

2002-yilda Qashqadaryo viloyatidagi shaharlarda 39 ta qo'shma korxona ro'yxatdan o'tgan bo'lib, ularning 35 tasi faoliyat ko'rsatgan. 2003 yil birinchi aprel holatiga ko'ra, sanoat korxonalari tomonidan 114,0 mlrd. So'mlik mahsulot ishlab chiqarildi va o'sish darajasi 2002 yilning aprel oyi holatiga muvofiq, 120,1 foizni tashkil qildi. Mahsulot ishlab chiqarish yoqilg'i- energetika, oziq-ovqat, yengil sanoat sohalarida yuqori bo'ldi. Nodavlat mulkchilik shaklidagi korxonalarda ishlab chiqarilgan mahsulotlar hajmi 83,3 mlrd. so'mga yoki jami mahsulot hajmining 73 foiziga to'g'ri keldi[6].

Urbanizatsiya jarayonlari tarixiy tahlilga olingan ushbu davrda Qashqadaryo shaharlarida qo'shma korxonalar qurish va jadal ishlab chiqarishga jalb etish borasida muhim ishlar amalga oshirildi. Shahrisabz shahar un kombinati qurilishi ham 1990 yilda boshlangan, sutkasiga 250 tonna un ishlab chiqarish quvvatiga ega bo'ldi. Ushbu yirik oziq-ovqat sanoati korxonasini bunyod etish mustaqillikka erishilgandan so'ng davom ettirildi. 1996 yilda 105 million so'mlik kapital mablag' o'zlashtirilib, korxonaning birinchi navbati ishga tushirildi. Bu kombinat ishga tushirilishi bilan Shahrisabz, Kitob, Yakkabog' shaharlarining aholisini un mahsulotlari bilan ta'minlash yaxshilandi. Aholiga bir me'yorda non va non mahsulotlari yetkazib berish yo'lga qo'yildi. Boshqa hududlardan non mahsulotlarini tashib keltirish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar kamaydi, yoqilg'i-moylash materiallarini tejash imkoniyati yaratildi[7]. Qarshi shahar temir yo'l direksiyasiga qarashli vagon deposi sexlarining soni yana bittaga ko'paydi. Bu yerda temirchilik sexi binosi qurib bitkazildi. Yangi binoning ishga tushirilishi munosabati bilan, depoda temirchilik asbob-uskunolari, vagon va g'ildirak qismlarini yasash imkoniyati yaratildi[8].

Qashqadaryo shaharlarida xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlarida ham mulkni xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyotni barpo qilishda katta ishlar qilindi. Birgina 1994 yilning 9 oyi mobaynida 492 ta korxona xususiylashtirildi. Shulardan 291 tasi dasturda belgilangan edi. Xususiylashtirish bo'yicha topshiriq Qashqadaryo shaharlarida 101,4 foiz, boshqa obyektlar hisobidan esa 171,4 foizga bajarildi. 1993 yilga nisbatan xususiylashtirish soni 2,6 martaga ko'paydi. 1994 yilda tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan 1322 ta korxonadan 615 tasi xususiylashtirish tadbirkorlar qo'liga o'tdi[9].

1995-yil aprelida Shahrizabz shahar konserva hissadorlik jamiyatida kichik hajmdagi tunuka bankalar ishlab chiqaradigan liniya montaj qilina boshlandi. Yangi liniyani 869 ming AQSh dollariga «Krumprodmas» ishlab chiqarish birlashmasidan sotib olindi. Yangi liniya sabzavot va mevani qayta ishlash mavsumida ishga tushirildi. 1995 yilning 30 noyabrida konserva hissadorlik jamiyati konservachilari o'z mahsulotlarini chet el talablariga javob beradigan ko'rinishda chiqara boshladilar va buyurtmaga muvofiq Germaniya davlatiga 300 tonna tomat va olma konservalari jo'natdilar[10].

1997-yilda o'tkazilgan «Tashabbus-97» tanlovida Fyzop shahridan Muzayir Galiyev o'zi tayyorlagan rang-barang uy-ro'zg'or buyumlarini namoyish etib, «Eng yaxshi hunarmand» tanlovi g'olibi bo'ldi. 1998 yilda Qashqadaryo shaharlarida Davlat dasturiga asosan 47 ta korxona davlat tasarrufidan chiqarildi va mulkchilikning nodavlat shakliga aylantirildi. Xususiylashtirishdan pul mablag'lari tushirish yillik rejasini 173,7 foizga bajarildi. 1998 yil 10 dekabrda Qarshi shahrida Germaniyaning «Tissei» konserni taqdimot marosimi ham bo'lib o'tdi. Taqdimot marosimiga Qashqadaryodagi mavjud shaharlaridagi kichik va o'rta biznes korxonalarining 15 ta investitsiya loyihasi taqdim etildi[11]. Qashqadaryo shaharlarida xam kichik va o'rta biznes korxonalari tashkil etilishiga keng yo'l ochildi, 1998 yil iyun

oyiga qadar 9870 fuqaro yakka tartibda mehnat faoliyati bilan shug'ullandi[12].

Qarshi shahridagi «Ufq» biznes-inkubatori 2000 yilda tashqi iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yish va uni mustahkamlash yo'lida ham faol ish olib bordi. «Ufq» biznes-inkubatorida Ukrainaning «Torgovyy fond»i bilan «Kraz» rusumli yuk avtomobillarini ta'mirlash va ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha qo'shma korxona tuzish haqida muzokaralar olib borildi. Bunda O'zbekiston tomonidan «Avto-100» jamoa korxonasi hamkorlikka da'vogarlardan biri bo'ldi[13].

2002-yilda Qashqadaryo shaharlarida 7875 ta kichik va o'rta biznes korxonasi bunyod etildi, ularning umumiy soni 23052 taga yetdi. Ushbu sohani rivojlantirish hisobidan 40 mingdan oshiq ish o'rinlari yaratildi. Ularning 88,9 foizi yoki 36 mingtasi qishloq joylariga to'g'ri keldi[14]. 2002 yilda Qashqadaryo shaharlarida 39 ta qo'shma korxona ro'yxatdan o'tganiga qaramasdan, 35 tasining faoliyati yo'lga qo'yildi. 2002 yilda 5 ta qo'shma korxona tashkil etildi[15]. 2002 yilda Qarshi shahrining Shayxali qo'rg'onida yakka tartibdagi tadbirkor Samar Temirov sutni qayta ishlash sexini ishga tushirib, o'rtacha bir kunda 500-600 litr sutdan iste'molchilarga kefir, qaymoq, tvorog, brinza, golland pishlog'i kabi mahsulotlarni yetkazib bera boshladi[16].

1997-yilda Qarshi shahrida Qarshi yog'-ekstraksiya hissadorlik jamiyatiga qarashli «O'zbek-Singapur» qo'shma korxonasida yog' qadoqlash sexi ishga tushirildi. Kuniga 20 tonna yog'ni qadoqlash quvvatiga ega bo'lgan bu sex Tayland, Italiya, Yaponiya davlatlaridan keltirilgan eng zamonaviy asbob — uskunalar bilan jihozlandi[17]. Qarshi shahridagi yog' ekstraksiya hissadorlik jamiyatida plastik idishlarda mineral suv chiqaradigan «O'zbek-Singapur» qo'shma korxonasi, poyafzal va galanteriya mollari ishlab chiqaradigan «Abusiya» qo'shma korxonalari ham ishga tushirildi[18]. 1996 yilda Qarshi shahridagi «Qashteks» to'qimachilik majmui ishga tushirildi. Italiyaning «Orizio» firmasidan keltirilgan 11 ta to'quv dastgohi bilan bir kecha- kunduzda

bir tonna 300 kilogrammgacha polotno to'qilishi ta'minlandi. Qashteksda ish to'liq avtomatlar yordamida kompyuterlarda bajariladi. Zavod bir yilda 2500 tonna paxta tolasi ishlab chiqarish quvvatiga ega. «Qashteks»da 12 turda ichki-trikotaj kiyimlari ishlab chiqariladi. 1996 yil oxirigacha 100 000 dan ziyod futbolka, 300 000 dan ziyod komplekt bolalar kiyimlari tikishga muvaffaq bo'ldilar[19].

Rossiya Federatsiyasidan keltirilgan asbob-uskunalarini o'rnatish natijasida, 2010 yilda Shahrizabz shahrida bir kunda 1 tonna issiq non ishlab chiqaradigan sex ishga tushdi. Bu kichik sexda 5 nafar novvoy qishloq mehnatkashlari talabiga mos qolipli non va shirmoy nonlarni pishirib bera boshladi[20].

Shahrizabz shaharidagi «Oqsaroy-to'qimachi LTD» O'zbekiston- Yaponiya-Turkiya qo'shma korxonasida 2010-yil davomida 7 million 256 ming AQSh dollari miqdorida mahsulot ishlab chiqarildi. 2003-yilning 1 yanvariga qadar «Oqsaroy-

to'qimachi LTD» ning jamoasi 3527,4 tonna mahsulot, jumladan, 3141,4 tonna ip-kalava, 386 tonna trikotaj matosi ishlab chiqardi. Eksport hajmi 6 million 87 ming dollarni tashkil qildi. Ishlab chiqarilgan mahsulotning qolgan qismi ham xorijga Turkiyaning «Burseltekstil» firmasiga jo'natildi[21].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xullas, tadqiq qilingan yillarda Qashqadaryo viloyati shaharlarida sovet hokimiyati davridagi xalq iste'moli mollarning aksariyatini tashqaridan keltirishga asoslangan tartibdan to'la-to'kis voz kechildi, oziq-ovqat va nooziq-ovqat mahsulotlarining yangi-yangi turlarini yaratishga muvaffaq bo'lindi. Shahar va qishloqlarda xalq iste'moli mollari ishlab chiqarishga moslangan zavod va fabrikalar, kichik va o'rta biznes korxonalari tashkil etilib, mamlakatida va xorijda ishlab chiqilgan mehnat unumi yuqori, samaradorligi yuksak, tannarxi nisbatan arzon, jahon bozorlarida raqobatga bardosh bera oladigan mahsulotlar hosil qilishga erishildi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВААННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi. I 8-fond, 1-ro'yxat, 323-hujjatlar, 14-16-varaqlar.
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi. I 8-fond, 1-ro'yxat, 323-hujjat, 68-varaqlar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti devoni arxivining Qashqadaryo viloyati filiali joriy arxivi. 829-fond, 10-ro'yxat, 94-yig'ma jild, 45-varaq.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi. I 15-fond, 1-ro'yxat, 847-hujjat, 42-47-varaqlar.
5. O'zbekiston Respublikasi Milliy arxivi. I 15-fond, 1-ro'yxat, 847-ish, 32-35-varaqlar.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezident devoni Qashqadaryo viloyat filiali joriy arxivi. 829-fond, 10-ro'yxat, 81-ish, 81-varaq.
7. O'z. RPDAQVF. 829-jamg'arma. 5-ro'yxat, 13-ish. 55-varaq.
8. Hashar yo'li bilan. Qashqadaryo. 2000. 23 avgust. –B. 2.
9. O'z.RPDAQVF. 829-fond, 1-ro'yxat, 88-ish, 13-varaq.
10. QVDAShF. 855-fond, 1-ro'yxat, 99-ish. 20-22-varaqlar.
11. Iqtisodiy samaradorlik. Qashqadaryo. 1999 yil 9 fevral.
12. Moliyaviy intizom-iqtisodiy barqarorlik asosi // Qashqadaryo. 1999. 15 aprel. – B.1.
13. Temirov B. “Ufq” kelajakka asos solmoqda. Qashqadaryo, 2000. 29 yanvar. – B.2.
14. QVDA F. 855-fond, 1-ro'yxat, 99-ish, 20-22-varaqlar.
15. Islohotlarni yangi pog'ona ko'tarish iqtisodiy taraqqiyot omilidir. Qashqadaryo. 2003. 4-fevral. – B.24.
16. Tadbirkorning faoliyati kengaymoqda. Qashqadaryo. 2003 13 mart. – B.1.

17. Qashqadaryo, 1998-yil. 21 yanvar. – B.1.
18. O‘z. RPDAQVF, 829-jamg‘arma, 5-ro‘yxat, 12-ish, 5-6-varaqlar.
19. Qashqadaryo. 1997-yil 7 dekabr. – B.2.
20. Qashqadaryo viloyati statistika bosh boshqarmasi. – Qarshi: 2005-2010. – B.18.
21. Qashqadaryo viloyati statistika bosh boshqarmasi. – Qarshi. №-1 kitob, 1991-2011. – B.22.